

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA UŻYTKOWNIKÓW INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH W WOJEWÓDZTWIE KUJAWSKO- -POMORSKIM

Mirosław Biczkowski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Streszczenie. Niniejszy artykuł dotyczy problematyki aktywizacji zawodowej oraz poszukiwania dodatkowych źródeł dochodu na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego. W pierwszej części przedstawiono ogólnie zagadnienia pozarolniczej działalności gospodarczej wykonywanej przez rolników w ramach gospodarstw rolnych. W drugiej części w celu rozpoznania przyczyn i uwarunkowań społeczno-gospodarczych gospodarstw rolnych prowadzących działalność pozarolniczą poddano szczegółowej analizie 332 gospodarstwa, którą przeprowadzono na podstawie badań ankietowych wykonanych w ramach projektu Agrinpol.

Słowa kluczowe: działalność pozarolnicza, przedsiębiorczość na wsi, gospodarstwa indywidualne, obszary wiejskie

WSTĘP

Transformacja systemu społeczno-gospodarczego w Polsce po 1989 roku spowodowała zasadniczą zmianę warunków gospodarowania w rolnictwie. Zdecydowana większość rolników nie była przygotowana do konfrontacji z realiami gospodarki rynkowej, a polityka państwa nie sprzyjała procesowi dostosowawczemu do nowych realiów. Wraz ze zwiększaniem się produktywności rolnictwa i wydajności zatrudnionych w nim osób w strukturze ludności wiejskiej stopniowo zaczął zmniejszać się udział osób pracujących i utrzymujących się głównie z rolnictwa [Krzyżanowska 2009].

Pogarszająca się sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych zmuszała kierowników gospodarstw (bądź osoby zamieszkujące razem z użytkownikiem gospodarstwa) do podejmowania dodatkowej działalności niezwiązanej bezpośrednio z rolnictwem. Zainteresowanie mieszkańców wsi tworzeniem przedsiębiorstw na obszarach wiejskich spowo-

Adres do korespondencji – Corresponding author: Mirosław Biczkowski, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Geografii, Zakład Gospodarki Przestrzennej i Planowania Strategicznego, ul. Gagarina 9, 87-100 Toruń, e-mail: mirbicz@uni.torun.pl

dowane jest przede wszystkim spadkiem dochodów w gospodarstwach rolnych, a tym samym poziomu życia mieszkańców wsi, który zrodził potrzebę poszukiwania nowych, alternatywnych źródeł dochodów w celu finansowania potrzeb bytowych (utrzymanie poziomu życia rodziny rolnika) i produkcyjnych (zasilenie kapitałowe gospodarstwa). Choć przyspieszenie rozwoju tej formy działalności gospodarczej w ramach indywidualnego gospodarstwa rolnego jest procesem pożądanym, to jednak trudnym do zrealizowania ze względu na niski stopień przedsiębiorczości, stosunkowo małą siłę nabywczą społeczeństwa, a zwłaszcza deficyt środków inwestycyjnych [Kołodziejczyk 2004]. Zróżnicowanie źródeł pozyskiwania dochodów w gospodarstwach rolnych spowodowało tym samym uwielofunkcyjnienie dochodów gospodarstw domowych związanych z rolnictwem, na który to proces zwraca uwagę Zegar [2000], lub dywersyfikację dochodową gospodarstw rolnych [Wilkin 2003]. Proces wielofunkcyjności odnoszony do przestrzeni wiejskiej definiuje się jako zróżnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich. Tak więc działalność pozarolnicza w gospodarstwach rolnych nie tylko zmienia oblicze samych gospodarstw¹, ale jest także jednym z głównych czynników aktywizacji obszarów wiejskich [Czarnecki 2005, Kołodziejczak 2005], stanowiąc swoiste „koło zamachowe” rozwoju obszarów wiejskich.

Celem opracowania jest próba oceny pozarolniczej działalności gospodarczej oraz aktywizacji zawodowej użytkowników indywidualnych gospodarstw rolnych w województwie kujawsko-pomorskim, zwłaszcza w świetle wyników badań ankietowych przeprowadzonych w ramach ogólnopolskiego projektu Agrinpol. Druga edycja projektu, w której udział brał również autor niniejszego artykułu, realizowana była przez Biuro Programów Wiejskich Funduszu Współpracy w latach 2005/2006. Szczegółowa analiza objęła 332 indywidualne gospodarstwa rolne i pozwoliła rozpoznać przyczyny oraz uwarunkowania społeczne i ekonomiczne gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą.

DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA W GOSPODARSTWACH INDYWIDUALNYCH

W województwie kujawsko-pomorskim istnieje blisko 116,5 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych (wg danych Powszechnego Spisu Rolnego 2002). Zdecydowana większość z nich prowadzi wyłącznie działalność rolniczą (74,5%, por. tab. 1), przy czym udział tej grupy gospodarstw był znacznie niższy w gminach silnie zurbanizowanych, zwłaszcza położonych w pasie oddziaływania aglomeracji bydgosko-toruńskiej (poniżej 40%). Pozostała część gospodarstw dzieli się na dwie podobne liczebnie grupy: gospodarstw nieprowadzących żadnej działalności (12,6%) oraz gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą (13,0%).

¹Rolnictwo wielofunkcyjne wskazuje na możliwości rozwijania innych funkcji – poza podstawową (produkcja żywności). Wskazuje na to De Vries [2000], który mówi, że może ono kształtować krajobraz, dostarczać korzyści dla środowiska przyrodniczego (np. ochrona ziemi), zachować bioróżnorodność, umożliwić zrównoważone zarządzanie odnawialnymi bogactwami przyrodniczymi itp.

Tabela 1. Gospodarstwa indywidualne według działalności gospodarczej
Table 1. Individual farms by their economic activity

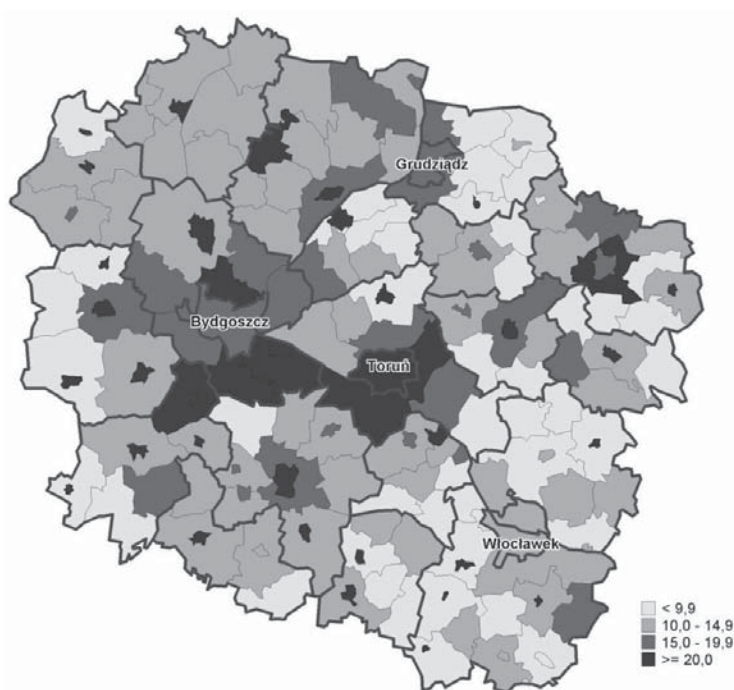
Powiat Poviat	Gospodarstwa indywidualne prowadzące działalność gospodarczą Individual farms undertaking economic activity					
	ogółem total	nieprowadzące żadnej działalności with no economic activity	prowadzące wyłącznie działalność rolniczą only with agricultural activity	prowadzące działalność pozarolniczą only with non-agricultural activity	w tym: of which:	
					rolniczą i pozarolniczą non-agricultural and agricultural activity	wyłącznie pozarolniczą only non-agricultural activity
Aleksandrowski	5 198	11,4	77,3	11,3	10,0	1,3
Brodnicki	7 234	12,2	75,1	12,7	10,2	2,5
Bydgoski	6 858	23,5	58,6	17,9	11,3	6,6
Chełmiński	4 038	7,7	81,0	11,3	10,0	1,3
Golubsko-dobrzyński	4 966	7,7	79,7	12,6	11,1	1,5
Grudziądzki	5 208	10,8	78,4	10,8	8,1	2,7
Inowrocławski	7 733	8,7	77,5	13,8	12,0	1,8
Lipnowski	8 103	13,4	77,6	9,0	7,7	1,3
Mogileński	4 307	4,9	83,3	11,8	10,6	1,3
Nakielski	4 863	15,9	70,5	13,6	10,1	3,5
Radziejowski	5 369	4,6	83,6	11,8	10,7	1,1
Rypiński	4 995	12,5	76,3	11,2	9,0	2,2
Sępoleński	3 131	6,9	81,9	11,2	10,2	1,0
Świecki	8 982	17,4	68,5	14,1	11,0	3,1
Toruński	8 154	17,6	67,5	14,9	10,3	4,6
Tucholski	4 893	16,1	70,1	13,8	10,6	3,2
Wąbrzeski	3 208	5,1	83,7	11,2	10,3	0,9
Włocławski	11 525	9,3	79,1	11,6	10,4	1,1
Żniński	5 199	8,8	75,6	15,6	13,1	2,5
Bydgoszcz m.	695	45,3	35,0	19,7	9,9	9,8
Grudziądz m.	983	35,4	46,2	18,4	10,3	8,1
Toruń m.	388	41,2	35,8	22,9	12,9	10,1
Włocławek m.	370	45,1	42,2	12,7	8,4	4,3
Woj. kuj.-pom.	116 494	12,6	74,5	13,0	10,4	2,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego 2002, GUS, Bank Danych Regionalnych.

Source: The author's own elaboration on the basis of data by Agricultural Census 2002, GUS (Central Statistic Office), BDR.

Gospodarstwa, które zaprzestały prowadzenia jakiejkolwiek działalności gospodarczej cechowały się odłogowaniem gruntów rolnych, nie posiadały zwierząt gospodarskich, a także nie prowadziły żadnej działalności pozarolniczej. Najczęstszym źródłem dochodów ludności mieszkającej z użytkownikiem gospodarstwa były renty, emerytury lub praca najemna [Rudnicki, Biczkowski 2004]. Wyższe udziały omawianego typu gospodarstw obserwujemy w sąsiedztwie dużych miast, jak również w gminach położonych na terenach o niekorzystnych warunkach przyrodniczych z punktu widzenia rolnictwa.

Ostatnią, lecz z punktu widzenia treści artykułu najistotniejszą grupę tworzą gospodarstwa prowadzące działalność pozarolniczą. Udział tej grupy w województwie wynosi 13,0% (podobnie jak średnia dla kraju), z czego działalność wyłącznie pozarolniczą prowadzi 2,6%, a wspólnie z działalnością rolniczą 10,4% gospodarstw (por. tab. 1). Analiza rozkładu przestrzennego wskazuje, że oprócz dużych miast (powiatów grodzkich), działalność pozarolnicza najlepiej rozwinięta jest w gminach podmiejskich aglomeracji bydgosko-toruńskiej: Solcu Kujawskim (29,4%), Osielesku (25,7%), Wielkiej Nieszawce (24,3%), Nowej Wsi Wielkiej (21,8%) i Lubiczu (21,3%) (por. rys. 1). Jest to typowy, charakterystyczny dla Polski, rozkład wskaźnika przedsiębiorczości, związany m.in.

Rys. 1. Gospodarstwa indywidualne prowadzące działalność pozarolniczą (%)

Fig. 1. Individual farms undertaking non-farming economic activity (in %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego 2002, GUS, Bank Danych Regionalnych.

Source: The author's own elaboration on the basis of data by Agricultural Census 2002, GUS (Central Statistic Office), BDR.

z faktem, że wielu rolników korzysta z bliskości dużego i chłonnego rynku, a także świadczy usługi dla mieszkańców miast, którzy wyemigrowali na peryferia dużych ośrodków miejskich.

Relatywnie wysoki udział, w porównaniu do wartości średniej w województwie, występował także na Pojezierzu Brodnickim (zwłaszcza gm. Brodnica 20,1% i Zbiczno) oraz w Borach Tucholskich (gm. Lniano 20,3% i Warlubie). Obszary te wyróżniają się dużą atrakcyjnością turystyczną, co ma bezpośredni wpływ na wysoką aktywność rolników w zakresie prowadzenia działalności agroturystycznej. Niski udział grupy gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą uwidocznił się przede wszystkim na obszarach o dobrze rozwiniętej funkcji rolniczej, np. gminy: Chełmża, Lisewo, Stolno, Chełmno, gdzie występują korzystne warunki dla produkcji rolniczej, potwierdzone wysokim wskaźnikiem jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (pow. 70 pkt).

W strukturze działalności pozarolniczej według Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) najwidoczniej zaznaczają się podmioty działające w ramach jednej sekcji. Stanowią one 92,9% ogólnej liczby gospodarstw zajmujących się działalnością pozarolniczą (por. tab. 2).

Największą popularnością wśród rolników prowadzących działalność jednosekcyjną cieszył się handel, który stanowi 18,8% ogółu tego typu podmiotów. Znacząca część podmiotów działających w handlu powstała na początku dekad lat 90., zastępując upadające państwowe i spółdzielcze podmioty handlowe (sklepy, punkty usługowe). Nowo powstające wówczas jednostki wypełniły także istniejące nisze potrzeb ludzi mieszkających zarówno na wsi, jak i w mieście [Rosner 2002].

Drugim najczęściej występującym rodzajem działalności było przetwórstwo przemysłowe, którym trudniło się 15,5% gospodarstw indywidualnych zajmujących się działalnością pozarolniczą. Najwyższe wartości odnotowano we wschodniej i południowo-wschodniej części regionu, w powiatach: wąbrzeskim, włocławskim, rypińskim i świeckim (23–25%), natomiast w ujęciu gminnym udział przekraczał 45% (Brzuze 51%, Lniano, Kowal, Baruchowo) (por. rys. 2). Przetwórstwo przemysłowe i handel zajmowały główne miejsce w działalności gospodarczej podmiotów w województwie kujawsko-pomorskim, podobnie jak w innych rejonach kraju [Bański 2003].

Pozostałe sekcje działalności pozarolniczej odznaczały się dużo mniejszym zainteresowaniem rolników. Udział gospodarstw podejmujących działalność w sekcji transportu i magazynowania, a także budownictwa sięgał średnio 4–5% ogółu gospodarstw indywidualnych prowadzących działalność pozarolniczą.

Stosunkowo niewielką rolę pełniła agroturystyka, na którą zdecydowało się co setne (1,0%) gospodarstwo rolne. Udział ten wzrasta w powiatach: tucholskim (gm. Cekcyn 8,0%) oraz brodnickim (miasto Górzno 10,3% oraz obszar wiejski tej gminy 8,2%), znanych z bardzo wysokich walorów środowiskowych na potrzeby turystyki (Bory Tucholskie oraz Pojezierze Brodnickie).

Omówione powyżej sekcje działalności pozarolniczej stanowiły razem 44,5% wszystkich podmiotów. Nieco wyższy był udział pozostałych rodzajów działalności w ramach jednej sekcji (46,2%), co sugeruje wzrastający udział firm usługowych, związanych z wynajmem nieruchomości, pośrednictwem finansowym, doradztwem itd.

Tabela 2. Struktura działalności pozarolniczej gospodarstw indywidualnych wg sekcji PKD
 Table. 2. Structure of non-farming activity of individual farms by sections of the Polish Economic Activity Classification

Powiat Poviat	W ramach jednej sekcji (%) Within the confines of one section (in %)							W ramach dwóch i więcej sekcji (%) Within the confines of two and more section (in %)
	razem total	handel trade	w tym: of which:					
			prze- twórstwo przemys- łowe manu- facturing	budow- nictwo construc- tion	transport i maga- zyno- wanie transport and storage	agrotury- styka agrotou- rism	pozo- stałe other	
Aleksandrowski	93,6	17,8	16,4	5,6	3,7	1,4	46,0	6,4
Brodnicki	93,4	18,8	17,9	4,6	2,6	2,6	45,6	6,6
Bydgoski	91,3	17,1	12,8	3,7	3,8	0,7	53,2	8,7
Chełmiński	94,4	18,7	15,1	3,7	8,6	0,4	42,6	5,6
Golubsko- dobrzyński	94,0	17,6	14,5	5,6	7,6	0,3	43,9	6,0
Grudziądzki	94,6	21,8	15,2	2,8	5,9	0,7	48,2	5,4
Inowrocławski	93,9	21,1	6,8	4,1	6,4	0,7	53,8	6,1
Lipnowski	92,3	26,0	13,1	4,6	3,7	0,0	44,0	7,7
Mogileński	92,8	21,5	10,5	4,5	4,8	0,4	51,2	7,2
Nakielski	90,9	19,6	13,1	3,4	4,7	1,2	49,1	9,1
Radziejowski	93,9	18,5	16,5	4,1	3,5	0,8	50,1	6,1
Rypiński	95,0	19,7	23,1	3,2	4,3	0,0	37,3	5,0
Sępoleński	94,3	22,8	16,3	3,8	5,1	2,4	43,9	5,7
Świecki	92,2	15,0	23,1	4,1	5,7	1,6	42,6	7,8
Toruński	92,3	19,2	14,3	4,8	8,1	0,7	43,4	7,7
Tucholski	90,9	18,0	11,7	4,2	4,6	3,6	48,7	9,1
Wąbrzeski	95,4	19,4	24,3	4,4	7,1	0,5	38,5	4,6
Włocławski	94,3	19,8	23,7	3,8	3,1	0,6	39,1	5,7
Żniński	93,2	18,7	13,4	4,3	7,5	0,2	47,3	6,8
Bydgoszcz m.	79,1	6,5	2,9	5,0	1,4	0,7	62,6	20,9
Grudziądz m.	91,7	24,3	8,8	2,8	6,1	0,6	49,2	8,3
Toruń m.	88,9	23,3	2,2	1,1	4,4	2,2	55,6	11,1
Włocławek m.	88,0	34,0	6,0	2,0	8,0	0,0	38,0	12,0
Woj. kuj.-pom.	92,9	18,8	15,5	4,1	5,1	1,0	46,2	7,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002 oraz BDR, GUS.
 Source: The author's own elaboration on the basis of data by Agricultural Census 2002, GUS (Central Statistic Office), BDR.

Rys. 2. Struktura działalności pozarolniczej gospodarstw indywidualnych w 2002 r. (w %)

Fig. 2. Structure of the non-farming economic activity of individual farms in 2002 (in %)

1 – handel; 2 – przetwórstwo przemysłowe; 3 – budownictwo, transport i magazynowanie; 4 – pozostałe jednosekcyjne; 5 – dwie i więcej sekcji

1 – trade; 2 – manufacturing; 3 – construction, transport and storage; 4 – other of one section; 5 – two and more sections

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002 dla poszczególnych gmin oraz BDR.

Source: The author's own elaboration on the basis of data by Agricultural Census 2002, GUS (Central Statistic Office), BDR.

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ POZAROLNICZA NA WSI W ŚWIELE WYNIKÓW BADAŃ ANKIETOWYCH

Szczegółową analizę działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich przeprowadzono na podstawie badań ankietowych wykonanych w gospodarstwach rolnych w ramach projektu Agrinpol. W ramach powyższego przedsięwzięcia uzyskano 332 ankiety, które następnie poddano szczegółowej analizie w celu rozpoznania przyczyn i uwarunkowań społeczno-gospodarczych gospodarstw rolnych prowadzących działalność pozarolniczą. Województwo kujawsko-pomorskie jest jednym z najlepiej rozpoznanych regionów pod względem działalności pozarolniczej, gdyż z 3348 wywiadów przeprowadzonych w skali całego kraju 332 wykonano właśnie tutaj, co stanowi 9,9% ogółu ankiet. Nieco większym udziałem odznacza się jedynie województwo pomorskie, gdzie przeprowadzono 356 wywiadów, co stanowi 10,6% ogółu wykonanych ankiet.

Z przeprowadzonych badań ankietowych wynika, że większą aktywnością pozarolniczą odznaczali się mężczyźni, których udział wyniósł 70%. Kobiety stanowiły 19% badanej populacji, a w przypadku pozostałych 11% działalność była prowadzona wspólnie przez małżeństwo. Takie zróżnicowanie według płci, uwidaczniające się znaczną przewagą mężczyzn, może wynikać zarówno z faktu, iż to oni znacznie częściej prowadzą gospodarstwa rolne, jak i z mocno ugruntowanego i ciągle widocznego tradycyjnego podziału ról w społeczeństwie polskim. Także zestawiając odsetek kobiet wśród kierowników gospodarstw rolnych (25,4%) z ich udziałem wśród prowadzących działalność pozarolniczą (11%), można stwierdzić, że kobiety relatywnie rzadziej decydowały się na prowadzenie działalności pozarolniczej.

Analiza badanej populacji według kategorii wiekowych pozwala stwierdzić, że rolnicy prowadzący pozarolniczą działalność gospodarczą to najczęściej osoby w wieku 35–55 lat, których udział wyniósł 67% ogółu ankietowanej grupy. Nie jest to zjawisko zaskakujące, ta właśnie bowiem grupa wiekowa odznacza się największą aktywnością zawodową. Wiele osób właśnie wtedy decyduje się na prowadzenie działalności, w nadziei na zbudowanie swojej kariery życiowej i zapewnienie bądź poprawę bytu materialnego własnej rodziny. Należy także pamiętać, że w warunkach polskich proces wymiany pokoleń w gospodarstwach rolnych jest dosyć powolny. Przejmowanie gospodarstw rolnych odbywa się najczęściej między trzydziestym a czterdziestym rokiem życia. Stąd też grupa rolników (poniżej 35 lat) stanowiła niecałe 23% badanej populacji, w tym 3% to osoby poniżej 25 lat. Osoby starsze (powyżej 55 lat) stanowiły niecałe 11% ogółu ankietowanej grupy.

Innym czynnikiem wpływającym na poziom aktywności rolników w sferze pozarolniczej jest wielkość gospodarstwa rolnego. Rozpatrując pozarolniczą działalność gospodarczą według wielkości gospodarstw rolnych, można zauważyć, że gros tej formy aktywności koncentrował się w gospodarstwach do 20 ha użytków rolnych (UR). Ponad 3/4 ogółu ankietowanych rolników posiadało gospodarstwa o takim właśnie areale (łącznie z właścicielami działek rolnych, czyli gospodarstwami do 1 ha UR). Z uwagi jednakże na zróżnicowaną i rozdrobnioną strukturę gospodarstw rolnych w Polsce analizę należałoby przeprowadzić w podziale na mniejsze grupy wielkościowe. Tak ukierunkowana analiza wskazuje na bardzo zróżnicowaną strukturę wielkości gospodarstw, w których poza rolnictwem prowadzona jest dodatkowa działalność gospodarcza. Relatywnie najliczniej reprezentowana była grupa wielkościowa od 2 do 5 ha UR, która stanowiła 20% badanych gospodarstw rolnych. Nieco mniej liczna była grupa gospodarstw w przedziale 5–10 ha UR, której udział wyniósł blisko 18%. Znaczący był także udział gospodarstw z przedziału 20–50 ha UR, który stanowił blisko 16% ogółu ankietowanych gospodarstw rolnych. Warto zwrócić uwagę na fakt, że także rolnicy prowadzący duże gospodarstwa, o areale powyżej 50 ha UR, zajmowali się działalnością pozarolniczą. Stanowili oni 6% badanej populacji. Okazuje się zatem, że wielkość gospodarstwa rolnego nie wpływa znacząco na strukturę działalności pozarolniczej. Udział niemal wszystkich wydzielonych grup wielkościowych gospodarstw rolnych zawierał się w przedziale 12–20% ogółu badanej populacji. Jedynie skrajne przedziały były reprezentowane mniej licznie: do 1 ha UR (ok. 5%) oraz powyżej 50 ha (ok. 6%).

Przełom polityczno-gospodarczy w Polsce po 1989 roku znacząco wpłynął na przeobrażenia w sektorze rolniczym. Zmiany, jakie zaczęły się wtedy dokonywać, wyzwoliły

aktywność i przedsiębiorczość drzemiąca w ludziach i sprzyjały ekspansji ekonomicznej. Kryzys, który po 1989 roku dotknął polskie rolnictwo i spowodował znaczne zubożenie rolników, był dodatkowym czynnikiem zachęcającym do podejmowania inicjatyw gospodarczych. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w wynikach badań. Tylko dziesiąta część (33 osoby) wszystkich analizowanych gospodarstw rozpoczęła swoją działalność jeszcze przed 1989 rokiem. Pierwszy i zarazem najgwałtowniejszy okres zmian zachodzących w gospodarce, w którym mieliśmy do czynienia z tzw. terapią szokową (lata 1990–1991), spowodował znaczący rozwój przedsiębiorczości. Aż 36% (121 osób) ankietowanych rolników zadeklarowało, że początek ich działalności pozarolniczej przypadł na lata 1989–1994. Także lata 1995–1999 charakteryzowały się wysoką aktywnością ekonomiczną rolników. Był to okres, w którym rolnictwo pozostawało w stagnacji, a sytuacja materialna rolników pogarszała się. Było to tym bardziej bolesne, że w innych sektorach gospodarki następował wzrost wynagrodzeń [Zegar, Gruda 2000]. Efektem tak kształtujących się relacji dochodowych w poszczególnych sektorach gospodarki był kolejny okres wysokiej aktywności ekonomicznej rolników. W latach 1995–1999 swoją działalność pozarolniczą zaczęło ponad 27% (91 osób) ogółu badanej populacji. W ostatnim okresie, czyli po 2000 roku, na taki krok zdecydowało się 26% ankietowanych (87 osób).

W podziale na poszczególne kategorie działalności najwięcej było podmiotów jedno-sekcyjnych, które stanowiły 77% (255 gospodarstw) ogółu gospodarstw rolnych prowadzących dodatkową działalność. Wśród nich najliczniej reprezentowana była działalność usługowa (40% ogółu ankietowanych gospodarstw), a udział działalności handlowej i produkcyjnej pozostawał na poziomie po około 18–19%. Wśród podmiotów dwusekcyjnych najliczniejsza była grupa produkcyjno-handlowa (28 gospodarstw – 8,4%), a następnie handlowo-usługowa (20 gospodarstw – 6,0%) oraz produkcyjno-usługowa (tylko 9 gospodarstw – 2,7%). Podmioty zarejestrowane jako trzysekcyjne, czyli produkcyjno-handlowo-usługowe, stanowiły 6% ogółu badanych gospodarstw. Analizując szczegółowo poszczególne rodzaje działalności, można stwierdzić, że większość przedsięwzięć była związana z: bezpośrednią obsługą rolnictwa (sprzedaż bądź skup płodów rolnych, żywca, pasz, nawozów, nasion, środków ochrony roślin itp.), usługami turystycznymi, zwłaszcza agroturystycznymi (województwo kujawsko-pomorskie posiada dobre tereny do rozwoju tego typu działalności, np. Bory Tucholskie czy Pojezierze Brodnickie), handlem (sklepy, hurtownie), usługami transportowymi, produkcją i usługami związanymi z wykorzystaniem drewna (tartaki, stolarnie), przetwórstwem rolno-spożywczym, czy też usługami świadczonymi na rzecz okolicznych mieszkańców (mechanizacyjne, remontowo-budowlane, blacharskie, elektroniczne itp.).

Analiza skali prowadzonej działalności wskazuje, że rolnicy zdecydowanie preferują małą przedsiębiorczość, gdyż mikroprzedsiębiorstwa (czyli zakłady zatrudniające do 10 osób) stanowiły 90% badanej grupy podmiotów. W tej grupie znaczna część to zakłady zatrudniające 2–4 osoby, wśród których bardzo często byli członkowie rodziny. Fakt ten potwierdza rodzinny charakter przedsięwzięć pozarolniczych. Pozostałe ankietowane przedsiębiorstwa to podmioty zaliczające się do grupy małych (10–50 osób) oraz średnich (50–250 osób) przedsiębiorstw, które stanowiły odpowiednio 8 i 2% ankietowanych podmiotów gospodarczych.

Podejmując aktywność gospodarczą, rolnicy w większości ograniczają się do lokalnego rynku. Jak wynika z analizy geograficznego zasięgu działalności, około połowa

ankietowanych rolników stwierdziła, że skala jej oddziaływania dotyczy terenu gminy, w której prowadzą działalność oraz gmin sąsiednich. Wiąże się to z faktem, że w większości działalność pozarolnicza prowadzona jest w sferze usług i handlu podstawowymi produktami, których oddziaływanie jest mniejsze niż w przypadku produkcji. Nieco ponad jedną piątą (22%) badanych podmiotów gospodarczych świadczyła swoją działalność na potrzeby całego regionu bądź kilku województw. Niewiele mniej (blisko 20%) pytanych osób odpowiedziało, że prowadzona przez nich działalność obejmowała teren całego kraju. Zasięg działalności co dziesiątego gospodarstwa (11%) odnosił się do skali europejskiej. Najczęściej były to kraje sąsiednie, zarówno w kierunku zachodnim, jak i wschodnim. Podmioty, które cechowały się tak dużym zasięgiem oddziaływania, prowadziły najczęściej specjalistyczną działalność produkcyjną oraz handlową (np. produkcja specjalistycznych urządzeń do hodowli trzody chlewnej czy wyposażenia kurników).

Rolnicy, którzy podjęli decyzję o uruchomieniu działalności pozarolniczej, starali się minimalizować ryzyko związane z kredytami. Inwestując w rozwój przedsiębiorstwa, zdecydowanie bardziej woleli polegać na własnych środkach (69% ankietowanych przyznało, że nie korzystało ze wsparcia zewnętrznego) niż korzystać z zewnętrznego wsparcia finansowego (jedynie 31% potwierdziło, że zdecydowało się na ten sposób finansowania). Spośród osób, które korzystały ze wsparcia finansowego przy rozwijaniu działalności najpowszechniejszymi formami był kredyt bankowy (19% ogółu badanych gospodarstw), wsparcie rodziny (4%) oraz mieszane formy wsparcia (3%). Z innych źródeł finansowania skorzystało 5% rolników. Było to głównie wsparcie z Funduszu Wspomagania Wsi, a także funduszy unijnych (SAPARD, EFS) oraz urzędu pracy. Relatywnie niski udział kredytów w finansowaniu działalności może być wynikiem wysokiej stopy kredytowej, kłopotliwej procedury związanej z pozyskaniem kredytu, a przede wszystkim braku jego zabezpieczenia. Rolnicy decydując się na rozwój działalności pozarolniczej wolą organizować ją na podstawie zasobów tkwiących w gospodarstwie rolnym: ziemi, budynków, sprzętu [Przykłady... 2001].

W ankiecie postawiono także pytanie dotyczące poszukiwania kontrahentów gospodarczych. Stosunkowo dużo osób (41%) odpowiedziało, że nie poszukuje żadnych partnerów gospodarczych. Spośród przedsiębiorców, którzy z chęcią rozszerzyliby bazę swoich kontrahentów najczęściej poszukiwanymi partnerami byli: odbiorcy i hurtownicy (66% rolników wskazało na takich właśnie pożądanym kooperantów), partnerzy prowadzący taką samą działalność gospodarczą (40%), dystrybutorzy (30%), dostawcy (28%) oraz podwykonawcy (10%)².

PODSUMOWANIE

Dynamiczne procesy przeobrażeń zachodzące na polskiej wsi po zmianie ustroju w 1989 roku spowodowały konieczność dostosowania się do nowych uwarunkowań gospodarczych. Gospodarstwa polskie, z których znaczna część tylko w niewielkim stopniu sprzedawała swoje produkty na rynek, musiały znaleźć nowe możliwości rozwoju i poszerzenia bądź znalezienia nowych źródeł dochodu. Możliwości takie tkwią w rozwoju

²Ankietowani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź, zatem odpowiedzi nie sumują się do 100%.

pozarolniczych form działalności na obszarach wiejskich, gdzie rolnicy na podstawie posiadanych zasobów (ziemia, sprzęt, budynki, wolne zasoby pracy) mogą tworzyć dodatkowe źródła dochodu i nowe miejsca pracy. Postawa taka jest zgodna z głoszoną od pewnego czasu ideą wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Województwo kujawsko-pomorskie, z odsetkiem 13% gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą, lokuje się w środku ogólnopolskiego rankingu aktywności gospodarczej, który dla całego kraju wynosi 12,5%. Tworzenie nowych form działalności na obszarach wiejskich należy uznać za pozytywne zjawisko, które wpływa stymulująco na wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Zjawisko to przyczynia się bowiem do poprawy dochodów ludności rolniczej oraz niwelowania różnic w poziomie zarobków w poszczególnych sektorach gospodarki. W nurcie powyższych zachowań ekonomicznych znajdują się między innymi ankietowani rolnicy, których można uznać za liderów przemian na wsi, a wzorce zachowań, które tworzą, warte są naśladowania.

PIŚMIENNICTWO

- Bański J., 2003. Pozarolniczy rozwój gospodarczy na obszarach wiejskich w Polsce, Wyd. IGiPZ PAN, Warszawa, Przegląd Geograficzny, t. 75, z. 3.
- Czarnecki A., 2005. Obszary wiejskie, urbanizacja, rozwój wielofunkcyjny, rolnictwo wielofunkcyjne – przegląd pojęć. [w:] Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich pod red. A. Rosnera, Wyd. IRWiR PAN, Warszawa.
- De Vries B., 2000. Multifunctional Agriculture in the International Context: A Review, The Land Stewardship Project.
- Kołodziejczak A., 2005. Wpływ rolnictwa wielofunkcyjnego na przemiany gospodarcze obszarów wiejskich w Polsce. [w:] Obszary sukcesu na polskiej wsi pod red. B. Głębockiego i U. Kaczmarek, Studia Obszarów Wiejskich, 8, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Kołodziejczyk D., 2004. Pozarolnicza działalność gospodarcza w indywidualnych gospodarstwach rolnych w skali gmin. [w:] Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich pod red. E. Pałki, Studia Obszarów Wiejskich, 5, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Krzyżanowska K. (red.), 2009. Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, Wyd. Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, Warszawa.
- Przykłady przedsięwzięć pozarolniczych na obszarach wiejskich, 2001, Wyd. Fundacja Fundusz Współpracy, Poznań, 8–20.
- Rosner A., 2002. Przedsiębiorczość wiejska a lokalny rynek pracy. [w:] Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i w krajach Unii Europejskiej pod red. M. Kłodzińskiego i B. Fedyszak-Radziejowskiej, Wyd. IRWiR PAN, Warszawa.
- Rudnicki R., Biczkowski M., 2004. Zróżnicowanie przestrzenne i uwarunkowania pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych w województwie kujawsko-pomorskim. [w:] Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich pod red. E. Pałki, Studia Obszarów Wiejskich, 5, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Wilkin J., 2003. Podstawy strategii zintegrowanego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce, Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Ekonomicznych, Warszawa.
- Zegar J.S., 2000. Dochody gospodarstw chłopskich w okresie transformacji, Studia i Monografie, nr 101, ZERiGŻ, Warszawa.
- Zegar J.S., Gruda M., 2000. Relacje dochodów ludności chłopskiej i pozarolniczej. Wskaźnik paritetu dochodów, IERiGŻ, Warszawa.

NON-AGRICULTURAL ECONOMIC ACTIVITY OF FARMERS IN THE KUYAVIAN-POMERANIAN VOIVODESHIP

Abstract. The paper deals with the issues of economic activity and sources of extra income sought by the population of rural areas of the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship. The first section shows non-agricultural activities undertaken by farmers on their farms. The second part of the paper analyses 332 farms of the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship in order to define reasons and socio-economic conditions of the farms which have undertaken the above activity. The study, which is part of the Project 'Agrinpol', was based on a survey carried out among the above-mentioned farmers.

Key words: non-agricultural activities, individual farms, rural areas, private enterprise

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 31.05.2010